

BARBARA CHOJNACKA*

Dziadkowie jako znaczący inni w biograficznym doświadczeniu parentyfikacji

Grandparents as Significant Others in the Biographical Experience of Parentification

Abstrakt

We współczesnych społeczeństwach coraz rzadziej mamy do czynienia z rodzinami wielopokoleniowymi, standardem zaś są rodziny nuklearne, a zatem wąskie systemy obejmujące podsystem rodzicielski i dziecięcy. Gdy w takiej strukturze dochodzi do zakłóceń, kryzysów są to sytuacje sprzyjające mechanizmowi odwracania ról (parentyfikacji). Polega on na czerpaniu przez system z dostępnych mu zasobów, a więc przenoszeniu odpowiedzialności i zadań przynależnych dorosłym na dzieci. Przedmiotem niniejszego opracowania jest szersze postrzeganie rodziny, uwzględniające jej otoczenie, a więc dziadków. Na podstawie narracji autobiograficznych ludzi, którzy doświadczyli parentyfikacji w dzieciństwie, dokonano rekonstrukcji i analizy ich roli jako osób znaczących dla wnuków. Dziadkowie wspierali swoich wnuków, pełnili funkcję strażników rodziny, zapewniali poczucie bezpieczeństwa, wyposażając osoby parentyfikowane w pozytywne doświadczenia i wspomnienia związane z dzieciństwem.

Słowa kluczowe: znaczący inni, dziadkowie, parentyfikacja

Abstract

In modern societies, extended families are less frequent, while nuclear families are the norm, which is why narrow systems include parent-and-child subsystems. When disturbances and crises arise in such a structure, these situations are conducive to the mechanism of role reversal (parentification). It involves the system's drawing from the resources available to it and thus transferring to children the responsibility and tasks that belong to adults. The subject of this study is a broader perception of the family taking into account its surroundings, especially grandparents. Based on the autobiographical

* Dr Barbara Chojnacka – Katedra Pedagogiki Społecznej, Instytut Pedagogiki, Uniwersytet Szczeciński, e-mail: barbara.chojnacka@usz.edu.pl, ORCID: 0000-0002-5635-3126.

narratives of individuals who experienced parentification in childhood, the reconstruction and analysis of their role as people of significance to their grandchildren was made. Grandparents supported their grandchildren, acted as guardians of the family, and ensured a sense of security, endowing parentified individuals with positive experiences and childhood memories.

Keywords: significant others, grandparenthood, parentification

Wstęp

Parentyfikacja to doświadczenie rodzinne, do którego dochodzi w specyficznych okolicznościach przyczyniających się do osłabienia lub też zaburzenia struktury rodzinnej oraz jej stabilności. Mamy wówczas do czynienia z angażowaniem dziecka w podsystem rodzicielski, a więc przejmowaniem przez nie odpowiedzialności oraz zadań przypisanych zwykle osobom dorosłym. Tego rodzaju mechanizmy zachodzą w obrębie rodziny nuklearnej pomiędzy rodzicami a dziećmi, bazując na najbliższych i najbardziej intymnych relacjach. Warto jednak w takiej sytuacji spojrzeć na rodzinę szerzej, uwzględniając pozostałych członków rodziny, zwykle niemieszkających z nią pod jednym dachem.

Przedmiotem analizy w niniejszym artykule jest postrzeganie dziadków jako znaczących innych przez osoby parentyfikowane w dzieciństwie. Dokonano ich na podstawie autobiograficznych wywiadów narracyjnych. Opowieści konstruowane przez uczestników badania stanowiły swoisty retrospektywny wgląd we własne doświadczenia. Dziadkowie odgrywali w nich istotną rolę, znaczącą z perspektywy całego życia.

Założenia teoretyczne

System rodzinny w sytuacji odwrócenia ról

Parentyfikacja to termin, który pojawił się w naukach społecznych w latach 70. XX wieku za sprawą argentyńskiego psychologa rodzinnego Salvadora Minuchina i jego współpracowników, nazywający zjawisko odwrócenia ról w rodzinie między rodzicem/rodzicami a dzieckiem¹. Perspektywa strukturalnej teorii systemu pozwala na postrzeganie tego procesu w kategoriach relacji pomiędzy subsystemami w rodzinie, których granice w tym przypadku są przekraczane².

¹ S. Minuchin, B. Montalvo, B. Guerney, F. Schumer, *Families of the Slums*, Basic Books, New York 1967.

² S. Minuchin, *Families and Family Therapy*, Routledge, New York 2012; B. Chojnacka, *Przekraczanie granic subsystemowych w rodzinie – analiza doświadczeń młodych opiekunów (young carers) w kontekście praw dziecka*, „Paedagogia Christiana” 2022, nr 2 (50).

Dziecko bowiem z podsystemu dziecięcego niejako przechodzi do podsystemu rodzicielskiego, jest do niego włączane poprzez realizowane zadania czy role z gruntu przynależne rodzicom/osobom dorosłym w rodzinie³. S. Minuchin takie dziecko określał mianem „dziecka rodzicielskiego”⁴. Biorąc pod uwagę charakter podejmowanych przez dziecko działań i odpowiedzialności w rodzinie, wyróżnia się instrumentalne oraz emocjonalne odwrócenie ról. W pierwszym przypadku dziecko angażowane jest do wykonywania prac związanych z funkcjonowaniem gospodarstwa domowego jak: pranie, sprzątanie, gotowanie, zakupy, a także sprawowaniem opieki nad osobami niesamodzielnymi w rodzinie: młodszym (zwykle) rodzeństwem, osobami z niepełnosprawnościami lub chorymi. Są to zadania mające na celu zapewnić systemowi rodzinnemu przetrwanie, w miarę stabilne codzienne funkcjonowanie⁵. Drugi rodzaj parentyfikacji to ten mniej widoczny, emocjonalny, związany z troską dziecka o dobrostan, samopoczucie rodziców czy innych członków rodziny⁶. Oba rodzaje parentyfikacji stanowią odzwierciedlenie owej odpowiedzialności dziecka za rodzinę, które wynika nie tyle z jego gotowości, rzeczywistej chęci czy jego rozwoju naturalnego, ile z poczucia obowiązku, konieczności ratowania i zachowania trwałości systemu rodzinnego⁷. Istotą parentyfikacji jest mechanizm przeniesienia odpowiedzialności wpisanej w rolę rodzicielską na dziecko oraz o przyjmowaniu owej odpowiedzialności przez dziecko, które znalazło się w sytuacji bez wyjścia⁸. Dziecko staje się rodzinnym bohaterem pragnącym ochronić to, co mu najbliższe, podejmując w związku z tym zadania nieprzypisane do roli dziecka w rodzinie, niejednokrotnie wykraczające ponad jego siły, przekraczając nie tylko granice subsystemowe, ale i pokoleniowe⁹.

Wobec powyższego warto zwrócić uwagę na warunki, które sprzyjają odwróceniu ról rodzinnych. Ogólnie można je scharakteryzować jako wszystkie sytuacje rodzinne, które mają znamiona kryzysu, mogące być postrzegane jako

³ J. Sang, J.A. Cederbaum, M.S. Hurlburt, *Parentification, Substance Use, and Sex among Adolescent Daughters from Ethnic Minority Families: The Moderating Role of Monitoring*, „Family Process” 2013, no. 53(2), s. 262.

⁴ S. Minuchin, *Families and Family Therapy...*

⁵ A. DiCaccavo, *Working with Parentification: Implications for Clients and Counselling Psychologists*, „Psychology and Psychotherapy: Theory, Research and Practice” 2006, no. 79(3); B. Chojnacka, *Doświadczenie parentyfikacji. Perspektywa biograficzna*, Oficyna Wydawnicza Impuls, Kraków 2021, s. 39–42.

⁶ S. Minuchin, B. Montalvo, B. Guernsey, F. Schumer, *Families of the slums...*

⁷ L.M. Hooper, *Expanding the Discussion Regarding Parentification and Its Varied Outcomes: Implications For Mental Health Research and Practice*, „Journal of Mental Health Counseling” 2007, no. 29(4), s. 322–337.

⁸ B. Chojnacka, *Doświadczenie parentyfikacji...*, s. 129.

⁹ L. Earley, D. Cushway, *Parentified Child*, „Clinical Child Psychology and Psychiatry” 2002, no. 7(2), s. 163–178; J. Sang, J.A. Cederbaum, M.S. Hurlburt, *Parentification, Substance Use, and Sex...*, s. 262.

problemowe, wywoływać dysfunkcyjność systemu i naruszać jego strukturę. Do grup ryzyka zalicza się zatem rodziny doświadczone uzależnieniem, chorobą, niepełnosprawnością, rodziny monoparentalne, migranckie i wielodzietne¹⁰.

Szereg dotychczas zrealizowanych badań skłania do rozpatrywania zjawiska parentyfikacji, uwzględniając perspektywę całościową. Oznacza to możliwość rozpoznania konsekwencji takiego zaburzonego układu ról rodzinnych, zwłaszcza gdy ma ono charakter długotrwały. Za Gregorym Jurkovicem wskazuje się na adaptacyjny (związany m.in. z nabywaniem nowych użytecznych umiejętności, poczuciem satysfakcji i bycia potrzebnym) oraz destrukcyjny (związany z odczuwanymi trudnościami, poczuciem przeciążenia negatywnie wpływającymi na życie i rozwój dziecka) charakter parentyfikacji¹¹. Określenie istoty odwrócenia ról w rodzinie wiąże się nieodłącznie z doświadczanymi konsekwencjami takiego stanu rzeczy. W przeprowadzonych analizach jakościowych zwrócono uwagę na dwojakiego rodzaju skutki obserwowane zarówno w dzieciństwie osób parentyfikowanych, jak i w dorosłości. W okresie dzieciństwa dziecko przejmujące role osoby dorosłej może odczuwać dumę i satysfakcję z faktu bycia użytecznym, ważnym w rodzinie, może wzbudzać podziw, wzmacniając swoje poczucie sprawczości – to aspekty pozytywne. Jednocześnie ich doświadczeniem są niezaspokojone potrzeby emocjonalne, przeciążenia obowiązkami, brak czasu na zabawę i naukę, relacje z rówieśnikami, destrukcyjne poczucie odpowiedzialności, poczucie niesprawiedliwości i nieadekwatności. Wśród pozytywnych konsekwencji odwróconego porządku ról w rodzinie odczuwanych już w dorosłości wskazuje się umiejętności organizacyjne, umiejętność przyjmowania odpowiedzialności za innych, np. w pracy, samodzielność w działaniu i dążeniu do osiągnięcia celów. Natomiast wśród konsekwencji negatywnych wymienia się: trudności w relacjach z rodziną pochodzenia, brak separacji od rodziców, nieuporządkowane relacje z rodzeństwem, problemy w relacjach intymnych oraz w relacjach z własnymi dziećmi, a także trudności psychosomatyczne¹².

Z powyższego wynika, że sytuacja kryzysu w rodzinie stanowi podstawę do uruchomienia mechanizmu odwracania ról. System rodzinny bowiem w pierwszej kolejności czerpie z zasobów znajdujących się najbliżej. Dlatego też w sytuacji, gdy rodzice nie są w stanie sprostać wymogom roli rodzicielskiej, dzieci zastępują je niejako w tych zadaniach.

Doświadczenie parentyfikacji przypada na kluczowy okres w życiu człowieka: dzieciństwa i adolescencji, w którym dochodzi do istotnych z całościowego punktu widzenia procesów i przemian. Istotną rolę w rozwoju człowieka odgrywają inni ludzie oraz interakcje z innymi osobami, głównie w okresie dzieciń-

¹⁰ K. Schier, *Dorośle dzieci. Psychologiczna problematyka odwrócenia ról w rodzinie*, Wydawnictwo Naukowe Scholar, Warszawa 2015, s. 199–218.

¹¹ G.J. Jurkovic, *Lost Childhoods: The Plight of the Parentified Child*, Brunner/Mazel, New York 1997.

¹² B. Chojnacka, *Doświadczenie parentyfikacji...*, s. 183.

stwa. W sytuacji odwrócenia ról w rodzinie mogą stawać się oni dodatkowym wsparciem oraz źródłem odporności psychicznej.

Znaczący inni

Dzięki obecności innych ludzi oraz relacjom z nimi jesteśmy wyposażeni w: poczucie bezpieczeństwa, autonomii, swobody w działaniu i kontroli nad sytuacją, świadomość bliskości, przynależności do kogoś, gotowość do samodzielnych działań¹³. W dzieciństwie człowiek ma zazwyczaj stały kontakt z rodzicami (lub osobami, które ich zastępują), dziadkami, rodzeństwem, kuzynostwem, dziećmi sąsiadów lub znajomych rodziców, rówieśnikami – kolegami i koleżankami z przedszkola czy szkoły, różnymi osobami dorosłymi (sąsiedzi, rodzice rówieśników, nauczyciele, lekarze, osoby przypadkowo spotkane, które jednak odegrały istotną rolę w jego życiu), postaciami będącymi wytworami kultury (bohaterowie książek, filmów, programów, muzycy), z którymi się identyfikuje¹⁴. Są to tzw. osoby znaczące w życiu człowieka.

Termin „osoba znacząca” wprowadził amerykański psychiatra Harry Stack Sullivan, by określić nim osobę, której zdanie i opinie są szczególnie istotne w rozwoju samowiedzy i kształtowaniu osobowości¹⁵. Anna I. Brzezińska stwierdza, że osoba znacząca to:

- Osoba, z którą ma się do czynienia ze względu na znaczną częstotliwość kontaktów oraz/lub na istotną wagę tych kontaktów. Zapewnia ona zaspokajanie ważnych dla człowieka potrzeb.
- Osoba, z którą łączy człowieka wyjątkowa więź emocjonalna, podbudowana bliskością, wzajemnym zaufaniem, zrozumieniem siebie nawzajem.
- Osoba będąca wzorem postępowania. Szczególnie małe dzieci mają tendencję do naśladowania zachowania, sposobu mówienia, gestów. W dalszych etapach rozwoju pojawia się identyfikowanie się z taką osobą, przejmowanie jej sposobów wartościowania, poglądów, spojrzenia na świat i otaczającą rzeczywistość.
- Osoba będąca autorytetem – to osoba, z której porad człowiek korzysta w kwestiach problemowych, do której opinii często się odwołuje. Stanowi wzór postępowania oraz wzorzec moralny¹⁶.

¹³ A.I. Brzezińska, *Jak przebiega rozwój człowieka?*, w: *Psychologiczne portrety człowieka. Praktyczna psychologia rozwojowa*, red. taż, Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne, Sopot 2013, s. 34.

¹⁴ Tamże, s. 34–36.

¹⁵ H.S. Sullivan, *Conceptions of Modern Psychiatry*, Oxford England 1947, cyt. za: A.M. Colman, *Słownik psychologii*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2009, s. 481.

¹⁶ A.I. Brzezińska, *Jak przebiega rozwój człowieka?...*, s. 35–36.

Lucyna Bakiera i Barbara Harwas-Napierała natomiast zauważają, że:

oddziaływanie osoby znaczącej zostawia trwałe oraz szczególny ślad w strukturach psychicznych oraz zachowaniu jednostki i ma fundamentalne znaczenie dla przebiegu rozwoju psychospołecznego, zarówno w dzieciństwie, adolescencji, jak i w dorosłości. Z tego względu można uznać, że jest to osoba przyczyniająca się do zmian rozwojowych innej osoby lub innych osób¹⁷.

Interesujące wydaje się, kto na poszczególnych etapach rozwoju staje się dla człowieka znaczący. W dzieciństwie są to opiekunowie i nauczyciele. W okresie dorastania człowiek potrzebuje powiernika i doradcy, w dorosłości zaś mentora i terapeuty¹⁸. W okresie wczesnego i średniego dzieciństwa to rodzice przede wszystkim pełnią funkcje osób znaczących. Po rozpoczęciu edukacji do tego grona dołączają nauczyciele, a w okresie adolescencji rówieśnicy. W dorosłym życiu człowiek częściowo samodzielnie dobiera grono osób znaczących, a kontakty z nimi opierają się zarówno na relacjach zależności, jak i podrzędności czy wzajemności¹⁹.

Oddziaływanie osób znaczących może skłaniać do przejawiania nowych zachowań lub inspirować do wyboru konkretnego postępowania czy tłumienia innego. Każdy posiada bowiem pewien wachlarz dostępnych sobie tendencji i zachowań, który dzięki osobom znaczącym ulega poszerzeniu lub zweryfikowaniu²⁰. Zaznaczyć jednak należy, że owo oddziaływanie osób znaczących może mieć charakter zarówno pozytywny, jak i negatywny, tzn. może ono wzmacniać i wzbogacać człowieka lub jemu szkodzić i dezorganizować jego życie. Wpływ pozytywny związany jest z następującymi rodzajami ich postępowania:

- Demonstrowanie konstruktywnych wzorców zachowania – w ten sposób osoba znacząca przedstawia w swoich działaniach zachowania powszechnie społecznie aprobowane.
- Kontrola – w sytuacjach wychowawczych polega na stawianiu granic względem aktywności jednostki, skłanianiu jej do postępowania zgodnie z przyjętymi i akceptowanymi w danej kulturze i społeczności normami.
- Inspirowanie – polega na aktywizowaniu jednostki, pobudzeniu do działania, intensyfikowaniu ich oraz ukierunkowywaniu.
- Współdziałanie – odnosi się do sytuacji, w której jednostka współpracuje z osobą znaczącą w dążeniu do wspólnego celu, przy ześrodkowaniu wysiłków.

¹⁷ L. Bakiera, B. Harwas-Napierała, *Wzory osobowe w rozwoju człowieka*, Wydawnictwo Naukowe UAM, Poznań 2016, s. 12.

¹⁸ Tamże, s. 34.

¹⁹ Tamże, s. 13.

²⁰ Tamże, s. 12.

- Wsparcie – jest to pomoc udzielana jednostce w sytuacji trudnej. Przybiera formę wsparcia emocjonalnego, informacyjnego, wartościującego, instrumentalnego i duchowego²¹.

W sytuacji odwrócenia ról w rodzinie główne osoby znaczące, czyli rodzice, okazują się tymi, którzy przypisanych sobie zadań nie wypełniają w sposób właściwy bądź oczekiwany. Dziecko przejmujące wówczas odpowiedzialność musi poszukiwać alternatywy, innych osób mogących spełniać funkcję osób znaczących. Bardzo często stają się nimi dziadkowie.

Dziadkowie w systemie rodzinnym

Analizując system rodzinny w szerszym zakresie, możemy oprócz wskazanych subsystemów – rodzicielskiego i dziecięcego – wyróżnić również podsystem dziadków. Jako że coraz rzadziej mamy do czynienia z modelem rodziny wielopokoleniowej, w której seniorzy zamieszkują pod jednym dachem ze swoimi wnukami i dziećmi²², rola dziadków jest na nowo definiowana i interpretowana. Wiąże się to również z innymi istotnymi przemianami funkcjonowania rodziny jako takiej, osadzonych w przeobrażeniach społecznych i ekonomicznych. Podejmowane tu rozważania odnoszą się do roli dziadków w systemie rodzinnym nierealizującym swoich funkcji w sposób prawidłowy. Warto jednak zwrócić uwagę w pierwszej kolejności na postrzeganie roli i funkcji dziadków we współczesnej rodzinie, zwłaszcza w relacji z wnukami.

Dostępne badania wskazują, że dziadkowie są dla wnuków osobami ważnymi nie tylko ze względu na opiekę, jaką nad nimi sprawują, ale również ze względu na specyfikę więzi, jaka tworzy się między nimi. Ma ona bowiem charakter międzygeneracyjny, co osadza młodych ludzi w przeszłości rodziny i pozwala kształtować ich indywidualną tożsamość²³. Podkreślić należy, że wnukowie z kontaktu z dziadkami wynoszą takie korzyści jak: poczucie bycia kochanym, wiara religijna, zasady moralne, znajomość dziejów rodziny, silna wola, samodyscyplina, pracowitość oraz miłość do ojczyzny. Okazuje się zatem, że rola dziadków nadal pozostaje znacząca w rodzinie i wychowaniu wnuków²⁴. Aktywne ich uczestnictwo w opiece nad młodym pokoleniem, a więc częstotli-

²¹ H. Sęk, R. Cieślak, *Wsparcie społeczne – sposoby definiowania, rodzaje i źródła wsparcia, wybrane koncepcje teoretyczne*, w: *Wsparcie społeczne, stres i zdrowie*, red. ciż, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2004, s. 11–28.

²² CBOS, *Preferowane i realizowane modele życia rodzinnego w Polsce. Komunikat z badań nr 46/2019*, oprac. M. Bożewicz, Fundacja Centrum Badań Opinii Społecznej, Warszawa 2019.

²³ J.K. Wawrzyniak, *Opiekuńczo-wychowawcza rola dziadków w rodzinie*, „Pedagogika Rodziny” 2011, nr 1(2), s. 96.

²⁴ L. Dyczewski, *Rodzina twórcą i przekazicielem kultury*, TN KUL, Lublin 2003, s. 123.

wość kontaktów oraz doświadczenie życiowe sprawiają, że stają się dla wnuków autorytetami, wzorami do naśladowania²⁵.

Na uwagę zasługują cztery aspekty roli dziadków i ich znaczenie dla rozwoju wnuków wyszczególnione przez K. Appelt: „kotwica”/punkt odniesienia, ochroniarz/opiekun, arbiter/negocjator, historyk. W pierwszym aspekcie wyróżnia się: troskę o relacje rodzinne, funkcję scalającą rodzinę, bycie źródłem mądrości życiowej, sensu życia i wartości. Dziadkowie jako ochroniarze/opiekunowie gwarantują wsparcie dla rodziców (swoich dzieci) w wychowaniu i opiece nad dziećmi, wspierają finansowo, stanowią źródło bliskości i bezwarunkowej akceptacji dla wnuków. W trzecim aspekcie dziadkowie stają się negocjatorami czy mediatorami pomiędzy rodzicami a dziećmi w sytuacjach konfliktowych, pomagają im zrozumieć siebie nawzajem. Jako historycy stają się źródłem zakorzenienia i ciągłości pokoleniowej, gwarancją trwałości powiązania między przeszłością a teraźniejszością rodziny, pielęgnują tradycję i rodzinne przekazy²⁶. Wynika z tego, że niezależnie od tego, czy dziadkowie przebywają na co dzień w systemie rodzinnym, zamieszkując z wnukami pod jednym dachem, czy nie, ich znaczenie w jego funkcjonowaniu pozostaje istotne.

Metodologia badań własnych

Prezentowane tu rozważania koncentrują się wokół roli dziadków w rodzinie doświadczającej parentyfikacji. Mechanizm odwrócenia ról w rodzinie jest reakcją na wyraźne osłabienie jej struktury. System rodzinny w celu zachowania wewnętrznej funkcjonalności i homeostazy w różny sposób sięga po dostępne sobie zasoby. W pierwszej kolejności po dzieci, w dalszej zaś po kolejnych uczestników, czyli dziadków.

Wobec powyższego sformułowano następujące pytania badawcze:

- Jak rolę dziadków w sytuacji odwrócenia ról w rodzinie postrzegają osoby parentyfikowane w perspektywie biograficznej?
- Czy i jakie cechy osób znaczących narratorzy przypisują dziadkom w perspektywie biograficznej?

Biorąc pod uwagę procesualność doświadczenia parentyfikacji, jego przebieg w toku życia poszczególnych osób znajdujących się w określonych sytuacjach, na uwagę zasługuje tu perspektywa biograficzna. I w takiej też metodzie osadzone zostają niniejsze rozważania. Na ich użytek dokonano ponownej analizy

²⁵ M. Pieńkos, *Dziadkowie w wychowaniu wnuków na podstawie opinii osób młodych i starszych*, „Forum Pedagogiczne” 2015, nr 2, s. 284.

²⁶ K. Appelt, *Współcześni dziadkowie i ich znaczenie dla rozwoju wnuków*, w: *Szanse rozwoju w okresie późnej dorosłości*, red. A. Brzezińska, K. Ober-Łopatka, R. Stec, K. Ziółkowska, Wydawnictwo Fundacji Humaniora, Poznań 2007, s. 89.

narracji autobiograficznych osób parentyfikowanych pozyskanych w badaniu realizowanym przez autorkę w ramach rozprawy doktorskiej pt. „Doświadczenie parentyfikacji w perspektywie biograficznej”²⁷. Zastosowana w nich została technika autobiograficznego wywiadu narracyjnego autorstwa Fritza Schütze²⁸. Analizy opierały się zatem na osobistych narracjach – życiorysach konstruowanych w wyniku interakcji narratora i badacza²⁹.

W badaniu wzięło udział 25 osób w wieku 20–67 lat (8 mężczyzn i 17 kobiet) zaproszonych do wywiadu w wyniku dopasowania do kryteriów doboru (dobór celowy). Obejmowały one sytuacje rodzinne określone wcześniej jako grupy ryzyka – rozmówcy pochodzili zatem z rodzin doświadczających: uzależnienia, nadużywania (głównie) alkoholu, choroby lub niepełnosprawności, konfliktu/rozvodu rodziców, samotnego rodzicielstwa³⁰. Rozmówców poszukiwano i angażowano do badania poprzez osobiste rekomendacje i kontakty, metodą kuli śniegowej³¹ oraz za pośrednictwem mediów społecznościowych. Po wytypowaniu potencjalnego narratora następowała pierwsza, nieformalna rozmowa, w której przedstawiano cel badania oraz uzyskiwano podstawowe informacje o jego rodzinie, możliwości wystąpienia doświadczenia parentyfikacji, na podstawie których dokonywano zakwalifikowania do wywiadu. Doświadczenia rodzinne zaś nie tylko stanowiły przedmiot, ale także warunkowały dobór rozmówców. W poniższej tabeli zaprezentowano ogólną charakterystykę respondentów ze względu na wiek, płeć oraz ich sytuację rodzinną.

Tabela 1. Charakterystyka rozmówców: wiek, płeć, sytuacja rodzinna

Lp.	Wiek	Płeć (K/M)	Sytuacja rodzinna
1	42	K	Zaniedbanie emocjonalne, konflikt rodziców
2	21	M	Przemoc w rodzinie, alkoholizm, rodzina wielodzietna
3	42	K	Nieszczęśliwy związek rodziców, alkoholizm, rozwód, zaniedbanie emocjonalne
4	37	K	Alkoholizm, przemoc, rozwód
5	69	K	Śmierć rodzica, rodzina monoparentalna, alkoholizm
6	43	M	Choroba rodzica, alkoholizm
7	29	K	Choroba rodzica, śmierć rodzica, uzależnienie rodzica, rodzina wielodzietna, monoparentalna

²⁷ B. Chojnacka, *Doświadczenie parentyfikacji...*

²⁸ F. Schütze, *Biographieforschung und Narratives Interview*, „Neue Praxis” 1983, nr 3, s. 283–293.

²⁹ C.K. Riessman, L. Quinney, *Narrative in Social Work: A Critical Review*, “Qualitative Social Work” 2005, no. 4(4), s. 91–412. DOI: 10.1177/147332500505864.

³⁰ K. Schier, *Dorośle dzieci...*, s. 199–218.

³¹ S. Ciuk, D. Latusek-Jurczak, *Etyka w badaniach jakościowych*, w: *Badania jakościowe*, t. 1: *Podejścia i teorie*, red. D. Jemielniak, Warszawa 2012, s. 26.

8	35	K	Niepełnosprawność rodzica, choroba psychiczna rodzica, opuszczenie rodziny przez rodzica, rodzina monoparentalna
9	25	M	Rodzina transnarodowa (wyjazd zarobkowy rodzica)
10	35	K	Rodzina transnarodowa (wyjazd zarobkowy rodziców)
11	45	K	Rodzina wielodzietna, śmierć rodzica, rodzina monoparentalna
12	25	K	Choroba i śmierć rodzica, rodzina monoparentalna
13	24	M	Konflikt rodziców, przemoc w rodzinie, rozstanie rodziców, alkoholizm
14	30	M	Alkoholizm
15	41	K	Rodzina monoparentalna, choroba psychiczna rodzica
16	23	K	Alkoholizm
17	33	K	Alkoholizm, choroba psychiczna, rozstanie rodziców
18	27	K	Rozwód, rodzina monoparentalna
19	37	M	Rodzina transnarodowa
20	46	M	Rodzina rozłączona z powodu pobytu rodzica w zakładzie karnym, czasowo monoparentalna
21	37	M	Alkoholizm, śmierć rodzica
22	22	K	Choroba w rodzinie (rodzeństwa)
23	42	K	Konflikt rodziców
24	29	K	Rodzina wielodzietna, alkoholizm
25	24	K	Choroba rodzica

Źródło: opracowanie własne.

Zrealizowane wywiady jakościowe poddane zostały transkrypcji, a następnie procedurze analitycznej wyznaczonej przez autora techniki. Obejmowała ona poszczególne etapy od formalnej analizy tekstu, opisu strukturalnego, określeniu struktur teoretycznych oraz procesowych, przez analityczną abstrakcję i kontrastowe porównywanie, po budowanie modelu teoretycznego³². Na szczególną uwagę w procesie analizy zasługuje, pojawiające się w opisie strukturalnym, wyłonienie tzw. figur poznawczych w uzyskanych narracjach, które zostaje bezpośrednio przeniesione na grunt prowadzonych w tym artykule rozważań na temat dziadków jako znaczących innych w rodzinie z doświadczeniem parentyfikacji.

³² F. Schütze, *Biographieforschung und Narratives Interview...*, s. 283–293; B. Chojnacka, *Doświadczenie parentyfikacji...*, s. 52–54; S.H. Chase, *Wywiad narracyjny. Wielość perspektyw, podejść, głosów*, w: *Metody badań jakościowych*, t. 2, red. N.K. Denzin, Y.S. Lincoln, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2010, s. 15–55.

Wyniki

W badaniach narracyjnych nad doświadczeniem odwrócenia ról w rodzinie dzieciństwo określono mianem parentyfikowanego, natomiast rodzicielstwo parentyfikującego. Tak przyjęte nazewnictwo lokuje odpowiedzialność po stronie rodziców, postrzegając ich jako inicjujących, sprawczych w procesie odwrócenia ról, dzieci zaś jako tych partnerów interakcji, które niejako odwróceniu ról są poddawane³³. Tymczasem istotnym zasobem w kontekście podejmowanych tu rozważań okazują się ci, którzy zwykle na co dzień nie są częścią systemu rodzinnego w jego podstawowym rozumieniu, lecz mogą stanowić jego rozszerzenie, otoczenie, czyli dziadkowie. Analiza autobiograficznych wywiadów narracyjnych pozwoliła wskazać ich rolę i znaczenie wskazywane przez osoby, które doświadczyły w swoim dzieciństwie odwrócenia ról rodzinnych. Wyniki zostaną zaprezentowane w dwóch częściach. Pierwsza będzie bezpośrednim odzwierciedleniem tego, jak sami narratorzy (re)konstruowali w swoich opowieściach obecność i rolę dziadków w ich dzieciństwie. W drugiej natomiast dokonane zostało osadzenie obecności dziadków w koncepcji znaczących innych.

Obecność dziadków i jej rola w sytuacji odwrócenie ról w rodzinie – (re)konstrukcje narracyjne

Dziadkowie w większości analizowanych narracji byli wskazywani jako osoby wspierające, zapewniające poczucie bezpieczeństwa, azylu, gwarantujący spójność i stabilność życia rodzinnego. Znaczenie ich obecności narratorzy oceniali w zależności od okresu życia, który w opowieści rekonstruowali z perspektywy dorosłości. W badaniach nad doświadczeniem parentyfikacji wyłonione zostały trzy istotne fazy dzieciństwa w sytuacji odwróconego porządku ról. Są to: dzieciństwo właściwe, faza przejściowa oraz dzieciństwo dorosłe³⁴. W czynionych tu analizach obecność dziadków lokowana będzie w wymienionych okresach, co przedstawiono w tabeli 2.

Specyfiką dzieciństwa właściwego jest postrzeganie rodziny i jej funkcjonowania jako naturalnego układu, w którym rodzice wypełniają swoje rodzicielskie zadania, dzieci zaś mogą doświadczać czasu bez trosk i odpowiedzialności³⁵. W tej sytuacji dziadkowie wpisują się w prawidłowo funkcjonujący system rodzinny, tworząc otoczenie rodziny nuklearnej i pozostając w roli dziadków. Bezproblemowość to jedno z oblicz i interpretacji dzieciństwa właściwego ukazywanych w narracjach. W wielu bowiem przypadkach trudności i sytuacje

³³ B. Chojnacka, *Doświadczenie parentyfikacji...*, s. 61–155.

³⁴ Tamże, s. 76–88.

³⁵ Tamże, s. 78–80.

Tabela 2. Dziadkowie w poszczególnych fazach dzieciństwa z doświadczeniem parentyfikacji

Dzieciństwo właściwe	Faza przejściowa	Dzieciństwo dorosłe
<ul style="list-style-type: none"> • Rodzice pozostają w swojej roli; • Dziadkowie pozostają w roli dziadków; • Dziadkowie jako osoby mobilizujące rodziców do funkcjonowania w swoich rolach; • Dziadkowie jako strażnicy funkcjonalności rodziny. 	<ul style="list-style-type: none"> • Dziadkowie jako osoby zapewniające wsparcie całej rodziny; • Dziadkowie przejmujący funkcje wychowawcze wobec wnuków. 	<ul style="list-style-type: none"> • Dziadkowie wspierający głównie wnuków; • Dziadkowie zapewniający azyl i wytchnienie wnukom; • Dziadkowie przejmujący funkcje wychowawcze wobec wnuków; • Dziadkowie coraz mniej aktywni ze względu na wiek i stan zdrowia.

Źródło: opracowanie własne.

krzysowe były wówczas w załączku lub następowały w późniejszych fazach życia rodzinnego. Jednak drugim rodzajem tłumaczenia tak postrzeganego dzieciństwa jest konstruowanie takiego jego obrazu, który może okazać się użyteczny na potrzeby narracji. To znaczy, dziecko mogło nie doświadczać trudności, gdyż nie potrafiło ich rozpoznawać ze względu na wiek i brak wiedzy, nie rozumiało tego, co mogło się dziać, więc nie postrzegało określonych sytuacji jako problemowych, otoczenie (w tym także dziadkowie) nie pozwalało na to, by ich doświadczało. Wyłania się tu zatem chroniąca funkcja realizowana przez dziadków, którzy tworzyli dla swoich wnuków bezpieczną przestrzeń, co pozwoliło im – już jako osobom dorosłym – zbudować w narracji pozytywny punkt odniesienia. Potwierdzenie tego znajdujemy w poniższych fragmentach wywiadów:

„Wtedy miałam naprawdę bosko, bo babcia pozwalała mi na wszystko, miałam też tam naprawdę raj na ziemi. Ja wracałam stamtąd wiesz 8 kilo grubsza, bo babcia całą zimę i wiosnę przynosiła do domu słodycze, miała to na piecu, który już był nieużywany, miała po prostu jakiś zapasik po prostu dla mnie... wszystkich pierników... naprawdę było wszystko. I ja na przykład przez trzy tygodnie czy tam miesiąc to wszystko zżerałam” (W3, kobieta, 42 lata).

„Większość czasu spędzałam u babci. Później urodził się mój brat, którego za dużo nie pamiętam, bo albo chodziłam do szkoły, albo wszystkie weekendy, święta, wakacje, ferie spędzałam u babci, u tej mamy mojej mamy, tam miałam swoje życie poukładane. I dopóki jeździłam do babci to był w sumie jeden z najszczęśliwszych okresów” (W12, kobieta, 25 lat).

„Właściwie na początku wychowywała mnie babcia, bo mama pracowała, tata pracował, a mną zajmowała się babcia. No i dość ciepło wspominam ten okres, to było tak do szczęścia siedmiu lat. Byłam ich najstarszą wnuczką, więc dostawałam jakby te wszelkie ciepło, które gdzieś tam się znajdowało w rodzinie” (W11, kobieta, 45 lat).

Z dzieciństwem właściwym wiąże się też funkcjonowanie dziadków w roli strażników rodziny, spajających ją jako całość, mobilizujących jej członków do podejmowania wysiłku na jej rzecz. Narratorzy wskazują, że obecność dziadków w rodzinie stanowiła swoisty czynnik chroniący przed pogłębieniem kryzysu.

„Mieszkaliśmy z babcią, mamą mojej mamy, która bardzo długo całą rodzinę trzymała w ryzach. Zawsze była taką osobą, która wszystkich godziła, która była właśnie taką mądrą głową, która tłumaczyła: tak nie wolno, nie wolno się kłócić, trzeba żyć w zgodzie, trzeba się szanować i tak dalej i tak dalej. I to naprawdę było czuć, jak jej zabrakło, że to wszystko się gdzieś tam rozpadło” (W8, kobieta, 35 lat).

„To znaczy to było na takiej zasadzie, że rok wcześniej babcia zmarła, matka ze strony mamy i faktycznie ojciec się bał matki, to znaczy teściowej. Bał się... po jej śmierci zaczął pić” (W2, mężczyzna, 21 lat).

Rozmówcy, którzy mieli możliwość bycia w takiej relacji z dziadkami, podkreślali, że to dzięki nim przywoływany obraz dzieciństwa (tej jego części) pozostaje pozytywny. Czas przebywania z dziadkami kojarzył im się z zabawą, poczuciem bezpieczeństwa, czułością, dziecięcą swobodą, wsparciem. Wspominali go z wyraźnym sentymentem, podkreślając jednocześnie istotne znaczenie tego okresu w ich życiu jako swoistej „skrzyni dobrych doświadczeń”, z których dziecko mogło czerpać w późniejszym czasie i do której wraca się myślami również w dorosłości.

Okres ten wydaje się szczególnie istotny, gdy uwzględni się perspektywę całościową oraz następujące po nim doświadczenia narratorów. Dziadkowie, pozostając w swojej roli, potwierdzanej w wielu dostępnych badaniach, przyczyniali się do kształtowania nie tylko obrazu owego właściwego dzieciństwa, ale też konstruowania swoistej odporności swoich wnuków i ich gotowości do udźwignięcia przyszłych trudnych doświadczeń.

Koresponduje to z dotychczasowymi badaniami nad wsparciem udzielanym przez dziadków dzieciom i wnukom, które potwierdzają, że takie ich oddziaływanie korzystnie wpływa na funkcjonalność rodziny oraz stan emocjonalny jej członków³⁶. Okazuje się, że ich obecność może być również postrzegana jako czynnik *resilience* korzystnie wpływający na dobrostan wnuków³⁷.

³⁶ A. Twardowski, *Rola dziadków we wspomaganiu rozwoju dzieci z niepełnosprawnościami*, w: *Wspomaganie rozwoju dzieci z rzadkimi zespołami chromosomowymi*, red. tenże, Wydawnictwo Naukowe PTP, Poznań 2008, s. 37–53; E. Napora, *Relacje z dziadkami w retrospekcyjnych badaniach dorosłych wnucząt*, „Psychologia Wychowawcza” 2016, nr 10, s. 84–97.

³⁷ A. Kozerska, E. Miszczak, E. Napora, *Zaangażowanie dziadków w ocenie wnuków z rodzin samotnych matek*, „Kultura i Edukacja” 2015, nr 1(107), s. 231–246.

W fazie przejściowej zidentyfikowana została konieczność przejmowania niektórych elementów roli rodzicielskiej przez dziadków. Była to ich reakcja na nasilające się trudności, których doświadczał system rodzinny, będąca naturalnym mechanizmem wspierającym. Szczególnie wyraźnie w narracjach wybrzmiał wymiar opieki roli rodzicielskiej w formie opieki fizycznej, społecznej i emocjonalnej³⁸.

Tabela 3. Wymiar opieki roli rodzicielskiej realizowany przez dziadków

Opieka fizyczna	„Mieszkała z nami też babcia i babcia się nami opiekowała, babcia nas zawoziła do przedszkola” (W7, kobieta, 29 lat). „I mimo, że nie gadała ze mną o emocjach o czymś tam innym, to wystarczyło po prostu dla mnie, że ona jest, że robi mi pierogi... Ona była tą taką krzątającą się mamą. Tak jak sobie na przykład dzisiaj wyobrażam, jak powinien dom wyglądać, to mniej więcej tak właśnie, jak moja babcia to ogarniała” (W17, kobieta, 33 lata).
Opieka społeczna	„Wystarczyło, że byłam i że babcia się mogła mną wiesz w niedzielę w kościele pochwalić” (W3, kobieta, 42 lata). „U babci miałam grupę dzieciaków, z którymi się świetnie bawiłam, gry planszowe, karty, jeżdżenie na rowerach, skakanie po drzewach, chodzenie po jakichś bagnach, bawienie się w podchody, grupa harcerska, to mi zajmowało czas. Babcia, która była taka super kochana, tylko w tych garach stała. My z podwórka wbiegaliśmy i tylko po prostu wiesz, na żarcie, na deserki, na coś tam, wieczorami później jakaś wspólna książka czy jakieś oglądanie wspólnie filmów, więc ta rodzinność była przez te dzieciaki, które miały podobne problemy i przez tą moją babcie” (W3, kobieta, 42 lata).
Opieka emocjonalna	„Moja babcia to była jedyna moja bezpieczna przystań. Tylko tam czułam się bezpiecznie, tylko wakacje – i tam czułam się zadbana, kochana, pomimo tego, że moja babcia miała dziesięcioro dzieci, ze trzydzieścioro wnucząt i ja w tym wszystkim, ale nigdy mi nie odmówiła, żebym mogła przyjechać” (W17, kobieta, 33 lata).

Źródło: opracowanie własne.

W tabeli 3 zostały zaprezentowane fragmenty narracji odnoszące się do realizowania przez dziadków zadań w zakresie opieki fizycznej, społecznej i emocjonalnej. Pierwszy aspekt odnosił się do za spokojania podstawowych fizycznych potrzeb dziecka. Dziadkowie dbali m.in. o zapewnienie pożywienia, miejsca do snu i spędzania czasu, schronienia. W narracjach rozmówcy określali ich jako osoby dbające o wnuków, organizujące ich życie. Opieka o charakterze społecznym to działania, w ramach których dziadkowie stwarzali wnukom

³⁸ A. Kwak, *Spółeczny i indywidualny wymiar rodzicielstwa*, w: *Rodzicielstwo: między domem, prawem, służbami społecznymi*, red. taż, Wydawnictwo Akademii Pedagogiki Specjalnej, Warszawa 2008, s. 24–25.

warunki do nawiązywania kontaktów z innymi, zarówno rówieśnikami, jak i dorosłymi. Ostatni aspekt – emocjonalny – odnosi się do obdarzania troską, miłością, kształtowania więzi i trwałych bliskich relacji. Respondenci podkreślali, że to dziadkowie zaspokajali w tym czasie ich potrzeby psychiczne.

Faza przejściowa, jak sama nazwa wskazuje, stanowi swoisty łącznik pomiędzy etapem względnie spokojnego (w rekonstrukcji samych narratorów) dzieciństwa a okresem odpowiedzialności przejmowanej przez dzieci. Dziadkowie byli w niej obecni jako ci, którzy jeszcze mogli swoje wnuki do tych zadań przygotować, ale już nie potrafili zapobiec problemom, które w rodzinie się pojawiały i rozwijały.

Dorosłe dzieciństwo to okres, w którym dziecko musiało stawiać czoła problemom rodzinnym, przejmować odpowiedzialność za jej funkcjonowanie, mierzyć się z wyzwaniem ponad siły, toczyć niejako samotną walkę o przetrwanie swoje i bliskich³⁹. W tym czasie istotną była wspierająca obecność dziadków, będąca kontynuacją działań podejmowanych w poprzedniej fazie. Tutaj jednak wsparcie kierowane było głównie do wnuków, jako niosących na swoich barkach ów ciężar odpowiedzialności. W sytuacjach trudnych, kryzysowych zapewniali wnukom azyl. W niektórych zaś przypadkach realizowali funkcje wychowawcze wobec nich, przejmując niejako rolę rodzicielskie. Odzwierciedlenie tych kwestii odnaleźć można w poniższych cytatach:

„Całe życie takie wakacyjne do piętnastego roku życia (...) to po prostu wyjeżdżałam do mojej babci 50 km dalej i z nią spędzałam czas. Odpoczywałam od ojca, od mamy, od ich kłótni” (W4, kobieta, 37 lat).

„Zresztą oni zawsze chcieli mi, wiedząc jaka jest atmosfera, wiedząc, że moja mama nie ma za bardzo instynktu macierzyńskiego zupełnie... a ojciec był zawsze wielkim lekkoduchem bardzo wydaje się, chcieli mi to wszystko zrekompensować” (W3, kobieta, 42 lata).

„Jeśli chodzi o rolę ojca, to u mnie przejmował ją dziadek (...) dziadek wiele rzeczy mnie nauczył, takich typowo męskich, (...) zainteresowania – samochody, naprawianie rowerów, takie wiesz, co się na wsi robiło. Ja z nim tam jeździłem po tych wszystkich żniwach, oglądałem to... bardzo mi się to podobało” (W14, mężczyzna, 30 lat).

Obecność i wsparcie dziadków były rzeczywiście czynnikiem wzmacniającym wnuków doświadczonych parentyfikacją. Pobyty u dziadków narratorzy określali jako formę ucieczki przed rodzinną rzeczywistością, problemami codziennymi lub po prostu brakiem czułości ze strony rodziców. Należy jednak podkreślić, że tego okresu dotyczy w niektórych przypadkach słabnące zaangażowanie dziadków w wymienione czynności, co wynikało z ich wieku czy

³⁹ B. Chojnacka, *Doświadczenie parentyfikacji...*, s. 83–88.

pogarszającego się stanu zdrowia. Oznacza to, że dziadkowie w tym czasie nie tyle pełnili funkcje rodzicielskie, ile raczej zapewniali możliwość wytchnienia dźwigającym ową odpowiedzialność wnukom. Pozostawali oni jednak silnie zakorzenionym w świadomości osób parentyfikowanych punktem odniesienia, do którego w owym zmaganiu się z problemami – przyjmowaniu na siebie odpowiedzialności za rodzinę jako dorosłe dzieci – mogli się odwoływać.

Dziadkowie w sytuacji parentyfikacji jako znaczący inni

Osadzając doświadczenia osób parentyfikowanych i ich relacji z dziadkami w kontekście rozważań nad znaczącymi innymi w toku analizy narracji dokonano połączenia tych dwóch perspektyw. Przytoczone powyżej fragmenty wywiadów stanowią potwierdzenie wyszczególnionych w części teoretycznej cech osób znaczących. Dziadkowie prezentowali zatem konstruktywne wzorce, kontrolowali, inspirowali, współdziałali, wspierali, zapewniali wnukom poczucie bezpieczeństwa. Każda z tych czynności miała istotne znaczenie dla osób doświadczonych odwróceniem ról w rodzinie. Narratorzy podkreślali to wyraźnie w swoich wypowiedziach. W poniższych fragmentach odnaleźć można ich stosunek do dziadków i przypisywane im znaczenie.

„W sumie mogę powiedzieć, że miałam dwie pary rodziców, to byli dziadkowie – byli najważniejsi na świecie” (W3, kobieta, 42 lata).

„U dziadków było tak jak miało być... i zresztą zawsze tam ciągnęłam i tam był mój dom rodzinny i chyba było wszystko, co było mi potrzebne, spokój, ktoś mnie zawsze obronił” (W3, kobieta, 42 lata).

„Moja babcia z X (nazwa miejscowości – przyp. B. Ch.) to była jedyna moja bezpieczna przystań, tam... Tylko tam czułam się bezpiecznie” (W17, kobieta, 33 lata).

„Ja miałam fantastycznych dziadków i ze strony mamy i ze strony ojca (...) Wiesz, mi się wydawało, że mieć dziadków to jest coś najważniejszego na świecie” (W3, kobieta, 42 lata).

Przypisywanie dziadkom tak istotnego znaczenia wiąże się niewątpliwie ze specyfiką doświadczeń rodzinnych. Narratorzy doświadczyli czegoś, co można określić mianem „luki rodzicielskiej”, którą z jednej strony w różnych obszarach dotyczących funkcjonowania rodziny wypełniali sami, z drugiej natomiast korzystali ze wsparcia dziadków. Ci zaś, ze względu na częstotliwość kontaktów i silną więź emocjonalną stawali się wzorem postępowania i autorytetem, co też narratorzy wyrażali w swoich biograficznych opowieściach.

Podsumowanie

System rodzinny doświadczający sytuacji trudnych, zwłaszcza gdy słabszym ogniwem okazują się osoby za niego odpowiedzialne, czyli rodzice, wykorzystuje dostępne sobie zasoby, by utrzymać swoją trwałość i funkcjonalność⁴⁰. Istotą zjawiska parentyfikacji jest przejmowanie przez dziecko zadań i odpowiedzialności osób dorosłych w rodzinie. Ten – można rzec – adaptacyjny mechanizm opiera się na silnych relacjach pomiędzy jej członkami. Podjęte w artykule analizy pozwalają zwrócić uwagę na rolę otoczenia systemu rodzinnego, jakim są dziadkowie. Jak pokazują dane CBOS, większość Polaków deklaruje częste kontakty i bardzo bliskie relacje ze swoimi dziadkami w dzieciństwie, oparte na sprawowanej opiece, poczuciu bezpieczeństwa i bycia kochanym⁴¹. Oznacza to, że stanowią oni istotny potencjał w zakresie wspierania rodziny swoich dzieci i wnuków w codziennym funkcjonowaniu, a zwłaszcza w sytuacjach kryzysowych.

Otrzymane wyniki pozwoliły na wyciągnięcie następujących wniosków, które stanowią odpowiedź na postawione pytania badawcze:

- 1) Narratorzy, czyli wnukowie, podkreślają, że dziadkowie odgrywają znaczącą rolę w sytuacji odwrócenia ról w rodzinie. Rekonstruują i charakteryzują ich obecność w odniesieniu do okoliczności i problemów, które składały się na dzieciństwo właściwe, fazę przejściową oraz dorosłe dzieciństwo. W każdej z wymienionych faz dziadkowie okazywali się osobami w różnym stopniu wspierającymi, opiekującymi się, zapewniającymi schronienie, poczucie bezpieczeństwa oraz wytchnienie od ciężaru odpowiedzialności.
- 2) Osoby, które doświadczyły parentyfikacji w dzieciństwie, postrzegają dziadków jako osoby znaczące. Podkreślały to wyraźnie w swoich narracjach, rekonstruując podejmowane przez nich działania lub prezentowane postawy.

Relacja z dziadkami okazuje się czynnikiem chroniącym dla wnuków doświadczających odwrócenia ról rodzinnych, określonym już wcześniej jako *resilience*⁴². Dziadkowie zatem kompensowali deficyty w systemie rodzinnym, natomiast z perspektywy czasu, w rekonstrukcji indywidualnych doświadczeń to im przypisywane zostawało istotne, niekiedy najważniejsze znaczenie.

⁴⁰ H. Kim, K.M. Rose, *Concept Analysis of Family Homeostasis*, "Journal of Advanced Nursing" 2014, nr 70(11), s. 1450–2468. DOI: 10.1111/jan.12496.

⁴¹ CBOS, *Rola dziadków w naszym życiu. Komunikat z badań nr BS/8/2012*, oprac. K. Kowalczyk, Fundacja Centrum Badania Opinii Społecznej, Warszawa 2012.

⁴² A. Kozerska, E. Miszczak, E. Napora, *Zaangażowanie dziadków...*

Bibliografia

- Appelt K., *Współcześni dziadkowie i ich znaczenie dla rozwoju wnuków*, w: *Szanse rozwoju w okresie późnej dorosłości*, red. A. Brzezińska, K. Ober-Lopatka, R. Stec, K. Ziółkowska, Wydawnictwo Fundacji Humaniora, Poznań 2007, s. 79–95.
- Bakiera L., Harwas-Napierała B., *Wzory osobowe w rozwoju człowieka*, Wydawnictwo Naukowe UAM, Poznań 2016.
- Brzezińska A.I., *Jak przebiega rozwój człowieka*, w: *Psychologiczne portrety człowieka. Praktyczna psychologia rozwojowa*, red. taż, Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne, Sopot 2013, s. 21–39.
- CBOS, *Preferowane i realizowane modele życia rodzinnego w Polsce. Komunikat z badań nr 46/2019*, oprac. Marta Bożewicz, Fundacja Centrum Badania Opinii Społecznej, Warszawa 2019.
- CBOS, *Rola dziadków w naszym życiu. Komunikat z badań nr BS/8/2012*, oprac. K. Kowalczyk, Fundacja Centrum Badania Opinii Społecznej, Warszawa 2012.
- Chase S.H., *Wywiad narracyjny. Wielość perspektyw, podejść, głosów*, w: *Metody badań jakościowych*, t. 2, red. N.K. Denzin, Y.S. Lincoln, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2010, s. 15–55.
- Chojnacka B., *Doświadczenie parentyfikacji. Perspektywa biograficzna*, Oficyna Wydawnicza IMPULS, Kraków 2021.
- Chojnacka B., *Przekraczanie granic subsystemowych w rodzinie – analiza doświadczeń młodych opiekunów (young carers) w kontekście praw dziecka*, „Paedagogia Christiana” 2021, nr 2(50), s. 143–164. DOI: 10.12775/PCh.2022.018.
- Ciuk S., Latusek-Jurczak D., *Etyka w badaniach jakościowych*, w: *Badania jakościowe*, t. 1: *Podejścia i teorie*, red. D. Jemieliński, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2012.
- DiCaccavo A., *Working with Parentification: Implications for Clients and Counselling Psychologists*, „Psychology and Psychotherapy: Theory, Research and Practice” 2006, no. 79(3), s. 469–478. DOI: 10.1348/147608305X57978.
- Dyczewski L., *Rodzina twórcą i przekazicielem kultury*, TN KUL, Lublin 2003.
- Earley L., Cushway D., *Parentified Child*, „Clinical Child Psychology and Psychiatry” 2002, no. 7(2), s. 163–178. DOI: 10.1177/1359104502007002005.
- Hooper L.M., *Expanding the Discussion Regarding Parentification and Its Varied Outcomes: Implications For Mental Health Research and Practice*, „Journal of Mental Health Counseling” 2007, no. 29(4), s. 322–337. DOI: 10.1201/9781315225302-3.
- Jurkovic G.J., *Lost Childhoods: The Plight of the Parentified Child*, Brunner/Mazel, New York 1997.
- Kim H., Rose K.M., *Concept Analysis of Family Homeostasis*, „Journal of Advanced Nursing” 2014, no. 70(11), s. 2450–2468. DOI: 10.1111/jan.12496.
- Kozerska A., Miszczak E., Napora E., *Zaangażowanie dziadków w ocenie wnuków w rodzin samotnych matek*, „Kultura i Edukacja” 2015, nr 1(107), s. 231–246.
- Kwak A., *Społeczny i indywidualny wymiar rodzicielstwa*, w: *Rodzicielstwo: między domem, prawem, służbami społecznymi*, red. taż, Wydawnictwo Akademii Pedagogiki Specjalnej, Warszawa 2008, s. 18–39.
- Minuchin S., *Families and Family Therapy*, Routledge, New York 2012.
- Minuchin S., Montalvo B., Guerney B., Schumer F., *Families of the Slums*, Basic Books, New York 1967.
- Napora E., *Relacje z dziadkami w retrospekcyjnych badaniach dorosłych wnucząt*, „Psychologia Wychowawcza” 2016, nr 10, s. 84–97. DOI: 10.5604/00332860.1234503.
- Pieńkos M., *Dziadkowie w wychowaniu wnuków na podstawie opinii osób młodych i starszych*, „Forum Pedagogiczne” 2015, nr 2, s. 279–289.
- Riessman C.K., Quinney L., *Narrative in Social Work: A Critical Review*, „Qualitative Social Work” 2005, no. 4(4), s. 391–412. DOI: 10.1177/14733250050505864.
- Sang J., Cederbaum J.A., Hurlburt M.S., *Parentification, Substance Use, and Sex among Adolescent Daughters from Ethnic Minority Families: The Moderating Role of Monitoring*, „Family Process” 2013, no. 53(2), s. 252–266.

- Schier K., *Dorośle dzieci. Psychologiczna problematyka odwrócenia ról w rodzinie*, Wydawnictwo Naukowe Scholar, Warszawa 2015.
- Schütze F., *Biographieforschung und Narratives Interview*, „*Neue Praxis*” 1983, no. 3, s. 283–293.
- Sęk H., Cieślak R., *Wsparcie społeczne – sposoby definiowania, rodzaje i źródła wsparcia, wybrane koncepcje teoretyczne*, w: *Wsparcie społeczne, stres i zdrowie*, red. ciż, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2004.
- Sullivan H.S., *Conceptions of Modern Psychiatry*, Oxford, England 1947, cyt za: A.M. Colman, *Słownik psychologii*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2009.
- Twardowski A., *Rola dziadków we wspomaganiu rozwoju dzieci z niepełnosprawnościami*, w: *Wspomaganie rozwoju dzieci z rzadkimi zespołami chromosomowymi*, red. tenże, Wydawnictwo Naukowe PTP, Poznań 2008, s. 37–53.
- Wawrzyniak J.K., *Opiekunczo-wychowawcza rola dziadków w rodzinie*, „*Pedagogika Rodziny*” 2011, nr 1(2), s. 95–103.